

УДК 811.111:801.8.004.12

ББК 80/84

ФУНКЦІОНАЛЬНА ТА КОМПОЗИЦІЙНА СПЕЦИФІКА СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО НАУКОВОГО ТЕКСТУ

ТРАЧ Л. В.

Уманський національний університет садівництва

У статті проаналізовано функціональну та композиційну специфіку англомовного наукового тексту. Установлено, що науковий текст функціонує в трьох іпостасях: як продукт дослідження, джерело методології та фактологічної інформації і як позитивний чи негативний зразок інтелектуального продукту. З'ясовано, що максимальної ясності та прозорості наукового тексту досягають за рахунок експліцитно виражених зв'язків, що стає можливим за умов використання великої кількості сполучників і сполучних слів, різних видів означень, означальних зворотів, означальних підрядних речень. Доведено, що використання кліше призводить до повторення основних понять наукового дослідження, а отже сприяє семантичній та структурній цілісності наукового тексту. Визначено основні поняття наукового тексту, об'єктивовані, клішованими виразами, зокрема: ПРОБЛЕМА, ГІПОТЕЗА, НАУКА, ДОСЛІДЖЕННЯ, ДАНІ, МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ. Робота написана на перетині стилістики, когнітивної лінгвістики та лексикології.

Ключові слова: науковий текст, науковий стиль, стильові прийоми, термін, кліше, книжні слова, поняття.

The paper analyzes functional and compositional specifics of English scholarly texts. It was determined, that a scholarly text may function as a product of investigation, a source of methodology and factual information or as a positive or a negative example of an intellectual product. They clarified that maximal clarity and transparency of a scholarly text can be achieved by explicitly determined conjunctions; when the use of a great amount of conjunctions and link words, different types of attributes, attributive constructions and attributive subordinate clauses make it possible. It was proved that the use of clichés leads to recurrence of the main terms of a scientific research that assists semantic and structural completeness of a scholarly text. There were determined the main contents of a scholarly text, which had been objected with cliché expressions, especially: PROBLEM, HYPOTHESIS, SCIENCE, INVESTIGATION, DATA, METHODOLOGY, THEORY. The paper has been written at the junction of Stylistics, Cognitive Linguistics and Lexicology.

Key words: a scholarly text, a scientific style, stylistic devices, a term, a cliché, book words, concepts.

Системність семантичних відношень у межах інформаційного простору наукового тексту певний час залишалася поза увагою дослідників. Дослідження у сфері когнітивної лінгвістики, спрямовані на пошук способів моделювання вербалізованої інформації, відкривають перед дослідниками наукового тексту нові перспективи.

Актуальність статті визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на виявлення особливостей репрезентації й моделювання вербалізованої інформації. Актуальність вивчення сполучуваності лексем у науковому тексті зумовлена, зокрема, необхідністю створення українсько-англійських словників-тезаурисів наукової лексики.

Метою дослідження є вивчення функціональної і композиційної специфіки англомовного наукового тексту.

Науковий текст, крім притаманних лише йому параметрів, має всі ознаки тексту в широкому розумінні. **Текст** – це певна знакова система зі складною ієрархічною організацією, де слова

утворюють речення, які, у свою чергу, формують структурно-сміслові блоки, котрі входять до складу “поняттєвого поля” цілого тексту [3, с. 75–77]. Здатність функціонувати як єдине ціле, що не зводиться до суми окремих частин, визначається як цілісність, або когерентність, тексту, яку вважають однією з основних текстових категорій [8, с. 46–47]. Цілісність тексту має змістовий (смісловий) і комунікативний аспекти.

Змістову цілісність тексту забезпечує його референційна структура, що представляє собою мовну форму репрезентації елементів, фактів і подій, які належать до позамовної дійсності [там само]. У зв'язку зі змістовою цілісністю тексту відзначають існування референційної когерентності і реляційної когерентності. Під **референційною когерентністю** мають на увазі уживання в тексті повторюваних концептів, що належать до певного кола реальних чи вигаданих референтів. **Реляційна когерентність** передбачає наявність понятійних зв'язків типу “протиставлення”, “причина-наслідок” і т.п., що встановлюються між частинами тексту [19, с. 200].

У комунікативному плані цілісність тексту забезпечується комунікативною інтенцією автора, тематичною і композиційно-жанровою єдністю тексту. Комунікативна цілісність лежить в основі тема-рематичного членування тексту, або тема-рематичного ланцюжка. Її рематичні компоненти подають нову інформацію і просувають текст вперед, а тематичні компоненти фіксують вихідні пункти повідомлення і з'єднують окремі його елементи, забезпечуючи інформативну, комунікативну й структурну властивості тексту [9, с. 21].

Однією з основних характеристик тексту є також його формальна **зв'язність**, або **когезія**. При цьому формальна зв'язність тексту повинна бути підкріплена семантичною (сміисловою) зв'язністю, або його реляційною когерентністю, без якої текст не існує як ціле. Якщо семантична зв'язність забезпечується єдністю предмета опису, ніби “стержень” пронизує весь текст і стягує всі його частини (понятійні вузли) в єдине ціле, то формальна зв'язність експлікується семантично, тобто застосуванням лексичних та граматичних засобів мови – сполучників, прислівникових зворотів, дієслівних часів, синтаксичних структур та ін. [19, с. 198–205]. Важливу роль у забезпеченні зв'язності тексту відіграють й різні частини мови: іменники та номіналізовані одиниці утримують текст в межах заданої тематики, а дієслова реалізують рух, процесуальний розвиток тексту [там само].

Цілісність тексту передбачає його **завершеність**, тобто предметно-сміслову вичерпаність теми й реалізацію мовної інтенції автора, а також **особовість**, тобто наявність у тексті більш-менш визначених кордонів, завдяки яким він виділяється як самостійний об'єкт [6, с. 44]. Крім того, цілісність тексту передбачає його **розчленованість** на окремі частини, що відзначаються певною змістовою і формальною самостійністю [7, с. 26–37]. Розчленованість, що виявляється в змістовому плані, визначають як композицію тексту, а розчленованість форми – як архітектоніку. Остання відноситься до плану вираження, пов'язаного з формою і принципами сполучуваності текстових елементів між собою. Основними оперативними одиницями архітектоніки тексту є абзац, надфразова єдність, функціонально-сміслові типи мовлення та ін. [14, с. 206].

За стилістичними ознаками тексти поділяють на розмовно-побутові, художні, наукові, офіційно-ділові та публіцистичні [3, с. 75–77].

Науковий текст – це ієрархічно побудована знакова система, яка слугує засобом подання наукової інформації, результатом наукового дослідження, тим інтелектуальним продуктом, який доводять до наукової спільноти. Від якості наукового тексту часто залежить доля дослідження, його сприйняття чи несприйняття науковим товариством, унесок цього дослідження в розвиток науки. За спостереженням Н. К. Рябцевої, науковий текст є моделлю пізнавальної ситуації, прототипова схема якої включає “зав'язку” (усвідомлення і експлікацію “незнання”), “експозицію” (спосіб перетворення незнання в знання) і “кульмінацію” (оцінку нового знання і його інтеграцію в дисциплінарну картину світу) [13, с. 14].

Композиційне членування наукового тексту передбачає наявність в ньому деяких логічних ланок, або блоків, мета яких полягає в передачі певних смислових відношень. **Композиційним блоком** слугує відрізок тексту, що представляє собою семантичну єдність завдяки мовній реалізації в ньому певної сукупності функцій, що відображають різні аспекти предмета мови [5, с. 9]. Організація композиційних блоків в єдине ціле відповідає певному плану, який лежить в основі композиції тексту. У науковому тексті вона представляє собою канонічну схему організації інформації: ФОН (область проблеми, тема, поняття, визначення, попередні дослідження, мета роботи); ТЕОРЕТИЧНА СТРУКТУРА (модель або теорія, її розробка, пов'язані з нею проблеми, свідчення за і проти); ДОСЛІДЖЕННЯ (об'єкт і предмет дослідження, методологія, гіпотеза, аналіз, обговорення, результати); ВИСНОВКИ (оцінка результатів, їх теоретична та практична значущість) [20, с. 9–10]. Кожен з цих аспектів опису становить зміст певного композиційного блоку: характеристика теми, предмета дослідження; історія питання; постановка цілей і завдань дослідження, формулювання проблеми, висування гіпотези; доведення; опис експерименту; висновки; науковий прогноз. Кожен композиційний блок наукового тексту отримує опис за допомогою стандартизованого набору засобів вираження, що використовуються в якості маркерів композиційно-смислового розгортання тексту і повторюваних в схожих контекстах [17, с. 70–71].

Як об'єкт наукового осмислення, науковий текст може поставати у трьох іпостасях. По-перше, він є продуктом дослідження, що містить наукові ідеї, обґрунтування, аргументацію, відоме або принципово нове знання. По-друге, науковий текст слугує джерелом наукової методології й фактологічної інформації, оскільки він інституціоналізує наукове знання, закріплює його в науці, забезпечує наукову комунікацію. По-третє, науковий текст є певним позитивним або негативним зразком інтелектуального продукту [2, с. 235]. На основі цієї класифікації, Ю.П. Сурмін виокремлює **епістемічну, когнітивну та комунікативну** функції наукового тексту. Епістемічна функція наукового тексту полягає в поясненні та закріпленні результатів процесу пізнання та в збереженні набутого знання. Когнітивна функція уможлиблює отримання нового знання. Виконання науковим текстом комунікативної функції передбачає передавання спеціальної інформації [15, с. 37].

За Н. М. Разінкіною, основним завданням наукового тексту є не просто збереження й передавання наукових знань, а й переконання читача в достовірності викладених автором наукових знань [11, с. 98]. Крім цього, призначенням наукового тексту є доведення, обґрунтування та аргументація істини, що мають раціональний характер та побудовані за правилами формальної логіки [там само]. Науковий текст, на відміну від художнього, не базується на образі, не активізує почуттєвий світ читача, і, на відміну від публіцистичного, не припускає спрощень і не є орієнтованим на те, щоб змусити повірити в істину. Успішне виконання функцій наукового тексту можливе лише за умови, що він написаний з дотриманням вимог спеціального функціонального стилю – наукового.

Науковий стиль використовують в науковій, науково-технічній та освітній діяльності, оскільки він призначений для інформування про результати наукових досліджень, обґрунтування гіпотез, класифікації й систематизації знань, впливу на інтелект читача або (рідше) слухача. Науковому стилю властиві попереднє обдумування висловлювання, монологічний характер, суворий відбір мовних засобів, прагнення до нормативного мовлення [11, с. 28]. Вимоги, що їх висуває науковий стиль до написання тексту, визначають його основні **стильові риси** – мовні характеристики, які притаманні всім текстам цього функціонального стилю та зумовлюють його мовну системність. До іманентних стильових ознак наукового тексту належать: логічність, тобто наявність змістових зв'язків між послідовними блоками тексту; ясність, яка забезпечує зрозумілість і доступність наукового мовлення; логічна побудова й максимальна об'єктивність викладу; термінологічність; традиційність; повна й стереотипна синтаксична структура

[там само]. Однією з найбільш характерних рис наукового тексту вважають відсутність образного, експресивного, оцінного забарвлення. Справді, вимоги логічності, об'єктивності й експліцитності накладають суворі обмеження на використання експресивних одиниць в мові науки. Однак при цьому необхідно враховувати неоднорідність самого явища експресивності, наявність в ньому таких відтінків, як нейтральна експресивність (посилення виразності без участі емоційності), емоційність, динамізм, суб'єктивна оцінка (суб'єктивне ставлення до предмета думки), нейтральна об'єктивність ("безособовість" з посиленням акценту на дії та об'єкти дії і відходом на задній план авторського "я") [16, с. 47].

Для реалізації стильової специфіки наукового тексту автори вдаються до певних **стилістичних прийомів**, які забезпечують особливий спосіб організації висловлювання або тексту з метою посилення його виразності. Взаємовідношення між стилістичними прийомами і стильовими рисами зумовлені тріадою: завдання, або ціль, комунікації (екстралінгвальний фактор) → стилістичні прийоми як сукупність свідомо і цілеспрямовано вживаних мовних засобів, які сприяють реалізації поставленої мети (лінгвістичний фактор) → стильові риси, або ознаки, функціонального стилю як результат цілеспрямованої комунікації (психолінгвістичний фактор). Таким чином при виконанні певного екстралінгвістичного завдання застосовують різні техніко-стилістичні прийоми викладу, які уможливають формування необхідної стильової ознаки.

До основних стилістичних прийомів, які забезпечують визначальні стильові характеристики наукового тексту, І. В. Арнольд зараховує поділ на абзаци, що відіграє важливу роль у розкритті логічної структури цілого, та чітку структуру абзаци, де кожен абзац має починатися з ключового речення, яке доносить до нас основну ідею, через що в науковому тексті переважають складнопідрядні речення з прямим порядком слів. Можливим також застосування інверсії задля забезпечення логічного зв'язку наступного речення з попереднім. Прості речення можуть бути розширені за рахунок однорідних членів, а для забезпечення максимальної об'єктивності рекомендується використовувати пасив [1, с. 339].

Максимальна ясність та прозорість наукового тексту досягається завдяки експліцитно вираженим зв'язкам між елементами всередині речення, між реченнями всередині абзаци абзацами всередині розділів, що стає можливим за умов використання великої кількості сполучників і сполучних слів, різних видів означень, означальних зворотів, означальних підрядних речень, обставин, сполучників як засобів встановлення взаємовідношень між окремими частинами висловлювання. Чимало слів пояснюються прийменниковими, прикметниковими, герундіальними та інфінітивними зворотами. До специфічних стилістичних ознак наукового стилю письма належить використання загальнонаукової і спеціальної наукової лексики, що робить науковий текст замкненим, символічним, прогнозованим та інтелектуально експресивним [4, с. 32].

До спеціальної наукової лексики належать **терміни**. Це слова чи словосполучення, утворені на основі підрядних зв'язків, що мають професійне значення, виражають професійне поняття й використовуються для пізнання й засвоєння групи об'єктів і відношень між ними з меж певної професії. Словник науки охоплює два види термінів: **базисні** (напр. *Linguistics*) та **похідні** (напр. *General Linguistics, Cognitive Linguistics*). Базисних термінів відносно небагато, але на основі них формують усі інші – похідні – терміни. Якщо базисні терміни бувають не цілком однозначними, то похідні – відзначаються більшою точністю й однозначністю [12, с. 189].

До загальнонаукової лексики належать також **книжні слова** – довгі, багатоскладові запозичені слова, інколи не повністю асимільовані, що мають простіші й коротші синоніми нейтрального стилю [4, с. 16]. Досить часто такі книжні слова входять до складу стійких словосполучень – мовних кліше, які функціонують у науковому тексті для позначення найзагальніших понять. Під **мовними кліше** розуміють мовні одиниці, яким властиві постійний

склад компонентів, звичність звучання, відтворюваність готових мовних блоків і водночас семантичне членування, характерне для вільних словосполучень [21, с. 35], наприклад: *to set the control, an impossible task, the spirit of time, material well-being*. Поява кліше пов'язана з частотністю й повторюваністю ситуації, адже саме за цих умов навколо стрижневого слова утворюється відносно постійний набір контекстуальних елементів у мовленні, що набувають узвичасності в поєднанні й звучанні. До мовних кліше належать конструкції у формі словосполучень, зрідка речень, що функціонують переважно в інформаційних жанрах і часто відтворюються в мові, виконуючи роль готових формул (*to adopt the theory, to reject the theory, to solve the problem, to raise the problem, market relations, to wed the idea to smth* etc.), стандарту, що забезпечує повноту інформації.

Як будь-які стійкі словосполучення, кліше належать до царини фразеології. Так, за семантичною класифікацією В. В. Виноградова, кліше відносяться до фразеологічних сполучень, значення яких частково мотивовані з огляду на те, що один їхній елемент уживається у своєму прямому значенні, а інший – у переносному, наприклад: *to take smth for granted, the bottom of the model, within the model, a key problem, a corresponding problem*. Проте зв'язок компонентів кліше вільний, як і у вільних синтаксичних словосполученнях, тому кліше вважають одиницями перехідного типу, оскільки вони поєднують у собі властивості вільного синтаксичного словосполучення і фразеологізму.

Використання кліше призводить до повторення базових понять наукового дослідження, що сприяє семантичній та структурній цілісності наукового тексту. **Поняття** – це “думка, що відображає предмети і явища дійсності в узагальненій формі, за допомогою фіксації їхніх властивостей та відношень” [21, с. 383–384]. До основних понять наукового тексту належать такі: ПРОБЛЕМА, ГІПОТЕЗА, НАУКА, ДОСЛІДЖЕННЯ, ДАНІ, МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ. Вони рекурентно з'являються в тексті, утримують його в межах заданої тематики і сприяють його цілісності [там само].

Англомовному науковому тексту притаманні всі ознаки наукового тексту: об'єктивність викладу, логічність, ясність, стереотипність синтаксичної структури. Проте в англомовному науковому тексті помітна тенденція до формалізації та стандартизації, що виявляється в чіткій риторичній структурі тексту, лінійності викладу, застосуванні кліше, широкому використанні стратегій ввічливості, посиланнях на сучасні дослідження.

Отже, науковий текст – це ієрархічно побудована знакова система, що функціонує в 3 іпостасях: 1) як джерело наукової інформації, 2) як результат наукових досліджень та 3) як інтелектуальний продукт, що виконує певні функції та завдання і вирізняється специфічними стильовими ознаками. Базові поняття наукового тексту передають клішованими колокаціями, які сприяють цілісності наукового тексту. До основних характеристик англомовного наукового тексту належать об'єктивність, логічність, ясність, лаконічність викладу, термінологічність та використання кліше.

Перспективу дослідження вбачаємо в поглибленому аналізі англомовних наукових метафоризованих кліше з компонентом *problem* та компонентами *question, issue, dilemma*, які виступають засобами вербалізації концепту ПРОБЛЕМА в англомовному науковому тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка : [учебник для вузов] / И. В. Арнольд. – М. : Наука, 2006. – 384 с.
2. Бровченко И. В. Концептуальная метафора “НАУЧНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЕСТЬ СТРОИТЕЛЬСТВО” в клише англоязычного научного текста / Бровченко И. В. // Тезисы Второй международной конференции по когнитивной лингвистике. – СПб., 9–13 июня 2006. – С. 221–223.

3. Бухбиндер В. А. О целостности и структуре текста / Бухбиндер В. А // Вопросы языкознания. – 1975. – № 6. – С. 73–86.
4. Бухтиярова А. В. Особенности языка научной литературы (романо-германской филологии) / А. В. Бухтиярова. – М. : Высшая школа, 1965. – 196 с.
5. Говорухина Н. Г. Жанрово-дифференцирующие характеристики научно-технической прозы (на материале английских и русских текстов из области вычислительной техники) : автореф. дисс. на соискание науч. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Н. Г. Говорухина. – М., 1993. – 23 с.
6. Каменская О.Л. Текст и коммуникация : учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. / О.Л. Каменская. – М. : Высшая школа, 1990. – 152 с.
7. Колшанский Г.В. Текст как единица коммуникации / Г. Л. Колшанский // Проблемы общего и германского языкознания. – М., 1978. – С. 26–37.
8. Леонтьев А. А. Признаки связности и цельности текста / А. А. Леонтьев // Смысловое восприятие речевого сообщения / [отв. ред. Т. М. Дридзе, А. А. Леонтьев]. – М., 1976. – С. 46–47.
9. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
10. Ніколенко А. Г. Лексикологія англійської мови – теорія і практика / А. Г. Ніколенко. – Вінниця : Нова Книга, 2007. – 528 с.
11. Разинкина Н. М. Стилистика английской научной речи / Разинкина Н. М. – М. : Наука, 1972. – 168 с.
12. Ракилов А. И. Анатомия научного знания / А. И. Ракилов. – М. : Политиздат, 1969. – 206 с.
13. Рябцева Н.К. Теоретическое и лексикографическое описание научного изложения: Метаязыковой аспект / Н. К. Рябцева. – М. : Институт языкознания, Российская Академия Наук, 1996. – 60 с.
14. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ, Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.
15. Сурмін Ю. П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація : [навчально-методичний посібник] / Ю. П. Сурмін. – К. : НАДУ, 2008. – 290 с.
16. Троянская Е.С. К вопросу о технико-стилистических приемах в научной речи / Е. С. Троянская // Язык научной литературы / [отв. ред М. К. Пигальская]. – М., 1975. – С. 27–86.
17. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста : учебное пособие / В. Е. Чернявская. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 128 с.
18. Языкознание. Большой энциклопедический словарь ; 2-е изд. / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
19. Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics / R. Dirven, M. Verspoor. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1998. – 302 p.
20. Kahney H. Modeling and Writing Experimental Reports in Psychology / H. Kahney, M. Bailey et al. // Proceedings of the International Conference ‘Cognitive Processes in Spoken and Written Communication: Theories and Applications’ (Crimea, Ukraine, Sept. 18–23, 1995). – Crimea, Ukraine : Crimean Research Center of Humanities, 1995. – P. 8–11.
21. Lexis as a Linguistic Level / Halliday, M., Bazell, C., Catford, J. [eds.] // In Memory of J. R. Firth. – L. : Longman, 1966. – P. 34–39.

Дата надходження до редакції 08.04.2016